

81B

Галина Морєва

ФІЛОСОФСЬКІ ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА: КАТЕГОРІЯ КІЛЬКОСТІ

Незважаючи на те, що лінгвістика останніх десятиріч збагатилась новими ідеями та напрямками, традиційні питання, зокрема, відтворення логіко-філософських категорій мовними засобами, залишаються, як завжди, актуальними. Саме одній з важливих категорій – категорії кількості - присвячена стаття. Розглядаються проблеми, пов'язані з походженням і розвитком досліджуваної категорії, а саме, число і магія, символіка чисел, відтворення мовних засобів у індоєвропейських мовах, в яких категорія кількості представлена як система, у вигляді функціонально-семантичного поля (ФСП).

Люди з давніх часів надавали дуже велике значення числам. Чи не найдавніший зв'язок числа зі словом встановлювався людьми в чаклунстві, у первісній магії, за допомогою якої людина сподівалася підкорити собі світ, полегшити свою долю [Коптілов, Нікітіна 1966: 3]. Чаклуни ототожнювали число зі словом так само, як слово з річчю або явищем. Комбінуючи числа, можна вплинути на події – ось головна задача числової магії, яка була особливо розвинена у вавілонян.

"Священними" категоріями у вавілонян були числа 7 і 12. Число 7 – це кількість днів тижня і одночасно найбільші небесні божества – сонце, місяць і п'ять видимих прости оком планет, - від яких і одержали свої назви дні тижня. Число 12 – назви місяців року. Вважають, що шістдесятирічна система лічення, яка була поширена у вавілонян, пов'язана з цими священними числами.

Про рештки магічної віри в числа свідчить значна кількість прислів'їв, де повторюється, наприклад, число "сім": укр. "до біди сім верст", " а вже він хліба спитав у сімох печей"; рос. "семеро одного не ждуть", " семь раз отмерь – один отрежь" та інші.

Мабуть, найдокладніше і найдетальніше була розвинена магія чисел у "каббалі" – давньоєврейському філософському вченні, що з 15 століття поширилося в Західній Європі. Згідно з цим вченням, існує 32 "шляхи премудрості" – за числом цифр (10) і букв (22 букви єврейського алфавіту). Кожній цифрі та букві відповідає певне ім'я бога. На думку каббалістів, як за допомогою 10 цифр можна вирахувати все що завгодно, а за допомогою 22 букв написати всі книжки, так і за допомогою 32 шляхів "Бог відкриває свою премудрість і безкінечність". Отже, правильно вживаючи ці 32 імені Бога, можна робити чудеса.

Таким чином, на цьому містичному вченні ілюструються найдавніші містичні зв'язки між словом і числом, які у свій час претендували не лише на науковість, але й на здатність перетворення світу [Коптілов, Нікітіна 1966: 6].

Особливе відношення до чисел відзначалося також у древніх індоєвропейців. Вже в архаїчній індоєвропейській традиції деякі числа набувають особливого символічного змісту. Таку "числову символіку" відбито в багатьох індоєвропейських пракультурах.

На думку вчених, символізм найбільш яскраво виявляється в числах 3, 4, 7, 12.

Число 'три' має сакральне значення в уявленнях древніх індоєвропейців і часто визначає кількість основних значимих ритуально-міфологічних одиниць. Виділяються три головні боги Пантеону – римські Iūpiter, Mārs, Quirīnus, що утворюють Капітолійську тріаду; в давньоісландській традиції це Óðinn, Þórr, Njǫrðr. Триглаві персонажі, що носять відповідні позначення, відомі в багатьох індоєвропейських традиціях. Це - триглаве чудовисько в "Ригведі" та "Авесті" та його вбивці, що носять імена, утворені від числа 'три', пор. авест. θrīta-; пор. також триглаве чудовисько в слов'янському фольклорі.

Особлива значимість числа 'три' в міфологічних уявленнях древніх індоєвропейців позначається також у троїчності індоєвропейської моделі світу і відповідно в членуванні «Світового дерева» на три частини – «Верхній світ», «Середній світ» і «Нижній світ», з якими співвідноситься все живе, що розподіляється відповідно цим трьома світами.

Символіка числа 'чотири' в архаїчній індоєвропейській традиції більш обмежена і уступає за своєю значимістю символіці числа 'три'. Символіка 'чотирьох' існує головним чином в структурі ритуалу і позначає його устрій і просторово-часові характеристики. В древній Індії та Римі розрізнялись два види алтарів, а пізніше храмів - чотирикутні, орієнтовані за чотирма сторонами світу, які вважались алтарями або храмами Неба, и круглі, які вважались храмами Землі; таку ж картину можна реконструювати для архаїчної грецької релігії, що відтворилось в протиставленні 'акрополя' (гом. ἀκρόπολις) і 'агори' (гом. ἀγορή 'місце збору', 'площа').

У ряді традицій відтворено зв'язок числа 'чотири' з культом 'бога Грози', що приходилось, зокрема, на четвертий день тижня: в балтійській традиції—це лит. Perkūno diena 'день Перкунаса', 'четвер', у слов'янській традиції - полаб. Peräune dän 'День Перуна', в германській традиції – це давн.-ісл. þorsdagr 'день Тора - четвер' пор. давн.-англ. þūresdaeg, англ. thursday); нім. Donnerstag 'четвер - день Бога Грози', пор. лат. Iouis diēs 'день Юпітера' (франц. jeudi); все це точно співпадає з давньоіндійською традицією, де з 'четвергом' пов'язаний бог Грози Индра.

Давня індоєвропейська символіка числа 'сім' особливо чітко проявляється в міфології та в ритуалах. 'Сім' є числом, відтворюючим особливу групу божеств або міфологічних персонажів.

В індо-іранській традиції виділяється як особлива єдність 'сім богів', пор. давн.-іран. *Hafta-daiva*- 'сім богів' (авест. *Ahura-Mazdā*-, *Vōhu-Manah*-, *Aša-Vahišta*-, *Xšavra-Vairua*-, *Spənta-Ārmaiti*-, *Haurvatāt*-, *Amərətāt*-).

Сакральне значення числа 12 у спільно європейській мові встановлюється, насамперед, за погодженим свідченням ритуалів архаїчних індоєвропейських традицій. "Дванадцять" є числом основних частин тіла, на які розсікається жертвна тварина при здійсненні обряду лікування людини в хетській і анатолійській традиції. Цьому відповідають 12 воріт душі в древньоірландських медичних текстах і дванадцять міфологічних втілень хвороб в слов'янських традиціях. В древній Греції число 12 в ранній період було основним, що визначало число богів, число підрозділів племені тощо.

Подібне сакральне значення числа 12 було пов'язано, ймовірно, вже в індоєвропейську епоху з розподілом року на 12 місяців. Такий розподіл року відомий в цілому ряді архаїчних індоєвропейських традицій: індоіранській, грецькій, італійській, слов'янській та інших [Гамкрелідзе 1984: 855].

Таким чином, стає зрозумілим, що на перших етапах історії людства числам привласнювалися магічні, сакральні властивості, здатність впливати на долю людей. Число у багатьох народів було первинною категорією і саме тому числа ставали основою міфологічної моделі світу, тією основою, на яку спиралася система сезонів року і на якій відбувалося формування місячного тижня і календаря.

Кількість у філософських словниках трактується як категорія матеріалістичної діалектики, що відображає загальне і єдине в речах і явищах, характеризуючи їх з погляду відносної байдужості до конкретного змісту і якісної природи [Философский энциклопедический словарь 1983: 263].

Усі явища в природі та людській історії існують у просторі й змінюються в часі; вони можуть розглядатись як якісно тотожні, тобто з боку лише кількісних розходжень. Категорія кількості є універсально-логічною категорією, необхідною сходиною пізнання дійсності, що доводиться всією історією людства [Философская энциклопедия 1962: 552].

Перші спроби спеціального аналізу проблеми кількості надходять до піфагорійців і пов'язані з вивченням природи чисел і їхнім застосуванням для пізнання світу [Философский энциклопедический словарь 1983: 263].

Піфагорійці пояснювали загадкові властивості чисел і числових рядів божественною природою числа. Однак таке обожнювання дуже швидко привело піфагорійську школу до ряду протиріч. Виявилось неможливим знайти такі цілі числа, що виражали б сформульоване самим Піфагором правильне співвідношення між квадратом гіпотенузи і квадратами катетів.

Ні до чого не привели і старання виразити через ціле число співвідношення радіуса і окружності.

Ще гостріше виявилися труднощі, пов'язані з числом, у дослідженнях елейської школи. Однією з таких нерозв'язаних проблем стала апорія нескінченності [Философская энциклопедия 1962: 552].

Категорія кількості неодноразово становилася об'єктом дослідження в працях давньогрецьких вчених і їх послідовників наступних епох. Достатньо, на наш погляд, зупинитися на наступних прикладах.

Перш за все, це атомістика Левкіппа – Демокріта, тобто уявлення про атом як про дрібну, фізично неподільну частку. Це дозволяло зберегти в складі уявлення про реальний світ обидва моменти кількісного аналізу дійсності, що виключають один одного – переривчастість і безперервність, подільність і неподільність, єдине і кількісно велике, нескінченне і кінцеве.

Школа Платона спробувала засвоїти ідеї атомістики, відкидаючи в той же час уявлення про тілесно-фізичну природу тіл. Замість неподільного тіла вона прийняла безформну, киселеподібну матерію "апейрон", що всередині себе абсолютно однорідна і не може бути уявлена як визначена кількість, як величина або фігура. Це – чиста можливість кількісних розходжень, сама їхня ідея.

Як особливу категорію розглядав кількість Аристотель: "Кількістю називається те, що ділено на складові частини, кожна з яких, чи буде їх дві чи більше, є по своїй природі щось одне і щось визначене. Всяка кількість є безліч, якщо вона зчислена, а величина, якщо вона вимірنا" [Философский энциклопедический словарь 1983: 263].

Філософська концепція стоїків, в основі якої лежала формальна логіка, підготувала ґрунт для схоластики, що взагалі не дала майже нічого для постановки і рішення проблеми кількості. Це було пов'язано, зокрема, і з тим, що протягом середньовіччя майже не просунулись вперед дослідження в галузі математики [Философская энциклопедия 1962: 554].

У нову епоху, у зв'язку з підйомом математичного природознавства в 16 столітті, а також завдяки вивченню руху і введенням змінних величин в математику став можливим прогрес у плані дослідження проблеми кількості. Цей період пов'язаний з такими іменами як Кавал'єрі, Декарт, Н'ютон, Спіноза, Лейбніц.

Вперше діалектичний взаємозв'язок кількості і якості та їхнє розходження виявив Гегель: якщо при зміні якості відбувається перетворення даної речі в іншу річ, то кількісна зміна у відомих межах, межах міри, не викликає подібного перетворення [Философский энциклопедический словарь 1983: 263-264].

Однією з сторін загального буття є цілий комплекс кількісних уявлень, що укладає в собі кількісні відносини предметів, їхніх ознак, дій і

ситуацій. Весь цей комплекс як факт об'єктивної дійсності вивчається в ряді наук – математиці, фізиці, хімії, філософії, лінгвістиці тощо.

Категорія кількості – одна з філософських категорій, знайшла специфічне відображення в математичному мисленні, але разом з кількісним математичним мисленням варто розглядати кількісний бік мовного мислення [Бодуэн де Куртене 1963: 312; Чеснокова 1992: 3], в якому об'єктивно існуюча кількість утворює мовну категорію.

Математична кількість різноманітна:

- 1) кількість розмірна, просторова: без вимірів, двомірна, тривимірна, n-мірна (багатомірна);
- 2) кількість часу, тривалість протікання процесу;
- 3) кількість числова, що відноситься однаково як до простору, так і до часу;
- 4) кількість інтенсивності, ступеня.

Навіть усяка якість заснована на кількості, тому що розходження предметів, які якісно відрізняються один від одного, засновані, з одного боку, на наявності визначених складених елементів, а з іншого боку – на відсутності інших елементів. Так, наприклад, якісне розходження *masculinum* і *femininum* засноване на наявності чоловічих рис і відсутності жіночих рис у *masculinum* і на наявності жіночих рис і відсутності чоловічих у *femininum*. Поява ж третього роду, *neutrum*, має суто кількісний характер, тому що пов'язана з відсутністю будь-яких статевих і родових рис.

Що стосується кількісності в мовному мисленні, то вона виражається числівниками і кількісними прислівниками, або рухливими, але у визначених межах (*декілька*), або без обмеження (*мало, багато*) [Бодуэн де Куртене 1963: 313-314].

Одна з перших спроб власне лінгвістичного підходу до аналізу засобів вираження ідеї кількості була зроблена в новаторській для свого часу роботі Є.В.Гулиги і Є.І.Шендельс. У цій роботі всі засоби, що передають значення кількості, були описані у вигляді лексико-граматичного поля кількості англійської мови. Причому крім засобів, що виражають невизначену кількість (кількісні займенники) і точне число (числівники), у поле було включено також засоби вираження приблизної кількості (деякі прислівники) [Категорія количества 1990: 14-15].

Крім вищезазваної роботи на матеріалі російської мови, досліджувались мовні засоби вираження категорії кількості в німецькій (Акуленко; Кашина), а також у сучасних індоєвропейських мовах (Акуленко).

Порівняльним аналізом засобів вираження кількості в англійській, російській та українській мовах займалась С.О.Швачко. Цю ж проблему

досліджував С.Л.Сахно на матеріалі французької та російської мов, роблячи акцент на приблизній кількості.

Отже, категорія кількості з найдавніших часів вважалася однією з найважливіших категорій і слідом за філософією, а іноді паралельно з нею, розглядалася представниками інших галузей науки.

Еволюція поглядів на науку взагалі, а також на філософські питання мовознавства дозволила дослідити і детально описати мовні засоби вираження категорії кількості у багатьох мовах світу, як генетично споріднених, так і генетично віддалених. Доведено, що категорія кількості у мовах існує у вигляді ФСП, сектори яких співпадають. Це є яскравим підтвердженням ідеї про те, що мислення народів єдине за своєю суттю і за своїм походженням, тобто логічні форми мислення у всіх народів світу співпадають. Щодо розбіжностей у мовних засобах вираження, мови відрізняються семантичними формами мислення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко 1984 – Акуленко Л.Г. О структуре поля количества в современном немецком языке // Вестник Харьковского университета. – Вып. 285. – 1984. – С. 3-8.
2. Бодуэн де Куртене 1963 – Бодуэн де Куртене И.А. Количественность в языковом мышлении// Избранные труды по общему языкознанию. – Т. 2. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 311-324.
3. Гамкрелидзе 1984 – Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Часть 1. – Тбилиси: Изд-во Тбилис. ун-та, 1984. – 428 с.
4. Категория количества в современных европейских языках 1990 – Категория количества в современных европейских языках/ В.В.Акуленко, С.А.Швачко, Е.И.Букреева и др. – Киев: Наукова думка, 1990. – 284 с.
5. Кашина 1973 – Кашина Д.А. Функционально-семантическое поле количества (на материале современного немецкого языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1973. 20 с.
6. Коптілов 1966 – Коптілов В.В., Нікітіна Ф.О. Число і слово. – Київ: Наукова думка, 1966. – 108 с.
7. Сахно 1983 – Сахно С.Л. Приблизительное именование в естественном языке // Вопросы языкознания. – 1983. - №6. – С. 29-36.
8. Философская энциклопедия 1962 – Философская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1962. – 575 с.
9. Философский энциклопедический словарь 1983 – Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

10. Чеснокова 1992 – Чеснокова Л.Д. Категория количества и способы ее выражения в современном русском языке. – Таганрог: Таганрог. гос. пед. ин-т, 1992. – 177 с.

11. Швачко 1981 – Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. – Киев: Вища школа, 1981. – 143 с.

SUMMARY

In spite of that linguistics of past years had got rich with new ideas and trends, traditional problems, namely, representation of logical and philosophical categories with the help of language means remain actual. In particular the present article is devoted to one of these important categories – the category of quantity. The following problems connected with the origin and development of the present category are considered: number and magic, symbols of numbers, representation of language means in Indo-European languages, in which the category of quantity is represented as a system of functional and semantic sphere.

81.411.4-22

Валерій Орехов

КОМУНІКАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРИСЛІВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ВИПУЩЕНОЮ ТЕМОЮ- ПІДМЕТОМ

Стаття присвячена розгляду особливостей актуального членування прислівних складнопідрядних речень з випущеною темою-підметом. Простежується залежність актуального членування цих речень від їх організації у формально-синтаксичному аспекті, від семантичних особливостей опорного слова. Досліджується питання комунікативної розчленованості зазначених складнопідрядних конструкцій. Подається приклад розподілу в них комунікативного навантаження на різних ярусах актуального членування.

Речення з випущеною темою-підметом є одним із різновидів неповних речень, що упродовж тривалого часу (з середини 11 ст.) активно досліджуються вітчизняними лінгвістами [Загнітко 1996; Шульжук 2004]. Існують різні підходи як щодо називання такого типу конструкцій, так і стосовно принципів зарахування того чи іншого типу конструкцій до складу неповних речень. Так, на думку одних учених, неповними є лише такі речення, неповнота яких зумовлюється контекстом чи ситуацією, інші неповними вважають речення з відсутнім членом, потреба в якому обумовлюється граматичною структурою цих речень [Шульжук 2004: 133].

Враховуючи розбіжності поглядів лінгвістів щодо сутності такого типу конструкцій, неповні речення потребують подальшого вивчення, що